

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه

رساله علمی سطح ۳

عنوان :

**بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر ترویج و گرایش به افزایش جمعیت
در جامعه اسلامی ایران**

استاد راهنما :

احمد حسین فلاحی

استاد مشاور:

محمدعلی ایزدی

محقق :

محمد زهرایی شمس

تیر ۱۳۹۵

صفحه تقدیم :

این اثر ناچیز تقدیم می گردد به محضر مقدس حضرت ولی عصر امام زمان علیه السلام ، همچنین رهبر عظیم الشان انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (رحمه الله علیه) و خلف صالح ایشان حضرت امام خامنه ای (مدظله العالی) .

صفحه سپاس :

در ابتدا از تلاش‌های خالصانه اساتید محترم حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر فلاحی (زید عزه) و استاد گرامی حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر ایزدی (زید عزه) که در مراحل مختلف تنظیم این پایان‌نامه، حقیر را مورد لطف و عنایت خود قرار دادند بسیار سپاسگذارم؛ همچنین از استاد عزیز حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر سلیمانان (زید عزه) و حجت‌الاسلام‌والمسلمین دکتر گوهری (زید عزه) و همه بزرگوارانی که در تنظیم قسمت‌های مقدماتی و رفع اشکال این مجموعه، از نظرات ایشان بهره بردم، صمیمانه تشکر می‌نمایم؛ امیدوارم همه این اساتید محترم، در مراحل مختلف زندگی خود همواره موفق، سربلند و تحت عنایات حضرت ولیعصر عجل الله تعالی فرجه الشریف قرار داشته باشند. مناسب می‌بینم، از همسر گرامی و فرزندان دلبندم که محدودیت‌های این پژوهش، در مجالست و همراهی آن‌ها، در این مدت چندماهه را بزرگوارانه تحمل کردند، قدردانی نمایم.

در پایان از تمام مسئولان محترم در مرکز مدیریت قم و مدارج علمی، مسئول پذیرش جناب آقای عیوضی و مخصوصاً استاد داور حضرت حجت‌الاسلام‌والمسلمین موسوی (زید عزه) که در برگزاری مراحل مختلف این پایان‌نامه از فرمایشات و الطاف ایشان، بهره‌مند شدم و موجبات پر بار شدن این نوشتار را فراهم کردند کمال تشکر را دارم و توفیقات روزافزونشان را از حضرت حق مسئلت می‌نمایم.

چکیده:

این رساله با موضوع بررسی عوامل فرهنگی موثر بر ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران به تحقیق درباره عوامل فرهنگی افزایش جمعیت پرداخته است. هدف از این پژوهش بررسی مبانی فرهنگ و اعتقادی است که منجر به افزایش جمعیت است؛ تا با برداشتن گامی هر چند ناچیز در راستای تحقق فرامین رهبری معظم و دغدغه دلسوزان نظام و جامعه اسلامی ایران تلاشی انجام شده باشد. این پژوهش در پنج فصل تدوین شده است که بیان کلیاتی راجع به مفهوم: عوامل، فرهنگ، باور، ارزش، رویکرد و عوامل فرهنگی در فصل اول، باورهای موثر بر افزایش جمعیت، همچون باور به رفتارهایی که در آموزه های دینی ما به آن اهتمام ورزیده شده است، در فصل دوم، ارزش های موثر مانند ساده زیستی در فصل سوم، رویکردهای موثری چون توکل و توسل، در فصل چهارم و فصل پایانی نیز نتیجه گیری از تحقیق و ارائه پیشنهاداتی در این موضوع است. در نوشتار حاضر سعی شده تا از آیات، روایات و مفاهیم اسلامی قابل استفاده در جهت استدلال و پاسخ به مسائل مربوط به موضوع حاضر، بهره برداری شود.

نتایج بدست آمده چنین است که با تغییر در باورها، ارزش ها و رفتارها، می توان به جمعیت بیشتر دست یافت. ابعادی نیز در همین رابطه می توان مورد تحقیق قرار داد که به علت محدودیت به آن پرداخته نشد؛ ابعادی که واکاوی آنها گامی است موثر در همین موضوع مثل: بررسی نقش سازمان ها و نهاد های فرهنگی و محاسبه نقش و سهم هر یک در فرهنگ سازی و نحوه اجرای سیاست های مربوط به افزایش جمعیت.

کلیدواژه: عوامل، فرهنگ، باور، ارزش، رویکرد، عوامل فرهنگی، فرزند آوری، افزایش جمعیت

فهرست مطالب

فهرست مطالب	ث
مقدمه	۱
۱- تبیین موضوع :	۲
۲- اهمیت موضوع :	۳
۳- اهداف و فواید تحقیق :	۳
۴- پیشینه تحقیق :	۳
۵- سؤالات اصلی و فرعی :	۴
۶- فرضیه تحقیق :	۴
۷- روش تحقیق :	۵
فصل اول : مفاهیم و کلیات	۶
۱-۱ عوامل	۷
۱-۱-۱ معنای لغوی :	۷
۱-۱-۲ معنای اصطلاحی :	۷
۱-۲ فرهنگ	۷
۱-۲-۱ معنای لغوی :	۸
۱-۲-۲ معنای اصطلاحی :	۸
۱-۳ ویژگی‌های فرهنگ	۹
۱-۳-۱ پذیرش اجتماعی	۹
۱-۳-۲ اکتسابی بودن	۹
۱-۳-۳ تحول‌پذیری	۱۰
۱-۴ عناصر تشکیل‌دهنده فرهنگ	۱۰
۱-۴-۱ عناصر معنوی	۱۱

۱۲.....	۲-۴-۱ عناصر مادی.....
۱۴.....	۵-۱ عوامل فرهنگی.....
۱۵.....	فصل دوم: باورهای فرهنگی مؤثر بر افزایش جمعیت.....
۱۶.....	۲-۱ باور به رازقیت الهی.....
۱۶.....	۱-۱-۲ باور و یقین.....
۱۶.....	۲-۱-۲ انسان ناتوان است.....
۱۹.....	۲-۱-۳ خداوند رازق است.....
۲۱.....	۲-۱-۴ روزی متفاوت است.....
۲۲.....	۲-۱-۵ انسان علاقمند به فرزند.....
۲۶.....	۲-۱-۶ علاقه محرک انسان.....
۲۸.....	۲-۱-۷ نبود روزی مانع فرزندآوری.....
۳۰.....	۲-۲ باور به امدادهای الهی.....
۳۱.....	۲-۲-۱ امداد الهی (معنا و مفهوم).....
۳۲.....	۲-۲-۲ انسان عاجز است.....
۳۴.....	۲-۲-۳ سابقه امداد الهی.....
۳۵.....	۲-۲-۴ عوامل امداد الهی.....
۴۱.....	۲-۲-۵ انسان نیازمند فرزند.....
۴۴.....	۲-۲-۶ نیاز محرک انسان.....
۴۶.....	۲-۲-۷ نبود امکانات مانع فرزندآوری.....
۴۸.....	۲-۲-۸ نتیجه.....
۴۹.....	فصل سوم: ارزش‌های فرهنگی مؤثر بر افزایش جمعیت.....
۵۰.....	۳-۱ فرزندآوری.....
۵۰.....	۳-۱-۱ فرزند و تولید نسل.....
۵۲.....	۳-۱-۲ فرزندآوری ارزشی اجتماعی.....
۵۴.....	۳-۱-۳ تبعیت از ارزش‌ها.....

۵۶	۳-۲ ساده زیستی
۵۷	۳-۲-۱ زندگی و سادگی
۵۷	۳-۲-۲ ساده زیستی ارزش است
۶۰	۳-۲-۳ آثار ساده زیستی
۶۵	۳-۲-۴ نتیجه
۶۸	فصل چهارم: رویکردهای فرهنگی مؤثر بر افزایش جمعیت
۶۹	۴-۱ توکل
۶۹	۴-۱-۱ معنا و مفهوم
۷۴	۴-۱-۲ جایگاه توکل در زندگی انسان
۸۴	۴-۱-۳ نقش توکل در فرزندآوری
۸۷	۴-۲ توسل
۸۸	۴-۲-۱ معنا و مفهوم
۹۱	۴-۲-۲ جایگاه توسل در فرزندآوری
۹۳	۴-۲-۳ اقسام توسل
۹۹	۴-۲-۴ نتیجه
۱۰۱	فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادات
۱۰۲	۵-۱ نتیجه‌گیری
۱۰۳	۵-۲ پیشنهادات فرهنگی افزایش جمعیت
۱۰۴	۵-۲-۱ فرهنگ‌سازی
۱۰۴	۵-۲-۲ فرهنگ اقتصاد و معیشت
۱۰۴	۵-۲-۳ مهارت پدر و مادر
۱۰۵	۵-۲-۴ نظام آموزشی
۱۰۵	۵-۲-۵ آموزش عالی
۱۰۵	۵-۲-۶ نظام جامع حمایتی از اشتغال بانوان
۱۰۵	۵-۲-۷ انتخاب آری، تحمیل نه

- ۱۰۵.....تجربه دیگران ۵-۲-۸
- ۱۰۵.....خطا سنجی و کنترل کیفی ۵-۲-۹
- ۱۰۶.....سیاست‌های تشویقی ۵-۲-۱۰
- ۱۰۶.....همکاری و هم‌یاری ۵-۲-۱۱
- ۱۰۷.....عدالت و تناسب ۵-۲-۱۲
- ۱۰۳.....منابع :

مقدمه

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ، الْحَمْدُ لِلَّهِ ، نَحْمَدُهُ فِي جَمِيعِ أُمُورِهِ وَنَسْتَعِينُهُ عَلَى رِعَايَةِ حُقُوقِهِ ثُمَّ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى أَشْرَفِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْمُرْسَلِينَ ، وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّادِقِينَ وَجَمِيعِ عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ ، لَا سَيِّمًا بَقِيَّةَ اللَّهِ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِينَ وَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى أَعْدَائِهِمْ أَجْمَعِينَ مِنَ الْآنَ ، إِلَى قِيَامِ يَوْمِ الدِّينِ .

موضوعی که در این رساله تبیین گردیده است، بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران است که اهمیت زیادی دارد. کشور اسلامی ما در مقطعی از زمان قرار گرفته است که در ادامه روند کنونی اش _ در آینده نه چندان دور _ به رشد جمعیت منفی خواهد رسید و این به معنی رکود جمعیت، عقب ماندگی کشور و آفات فراوان دیگر است که در آینده تهدیدی جدی برای مردم و کشور ما خواهد بود و از آنجا که نتایج خطرناکی را در پی خواهد داشت طرح این موضوع در حال حاضر از اهمیت ویژه ای برخوردار است.

موضوع افزایش جمعیت به دلیل تأثیرگذاری در اقتصاد، امنیت، پیشرفت علمی، بقای نسل و ... در طول تاریخ و برای ملل مختلف از یونان باستان گرفته تا اعراب جاهلی و تا عصر علم، صنعت، فناوری و ... همواره مورد توجه بوده و از چنان اهمیتی برخوردار است که در حال حاضر نیز از مسائل محوری و بحث برانگیز در جوامع و محافل مختلف به شمار می رود. از قدیم الایام قدرت یک قوم در بخش های نظامی، سیاسی، نیروی کار و ... با تعداد جمعیت آن قوم در آن بخش مورد ارزیابی بوده است.

در عین حال این یک حقیقت انکارناپذیر بوده و هست که در عصر کنونی، کشورهای دارای جمعیت بیشتر، از اقتدار و حوزه نفوذ مؤثرتری برخوردارند. اقتداری که در مقابل با تهدیدات قدرت های بزرگ _ که خود را پدرخوانده جهان و دایه مهربان تر از مادر برای ملت ها می دانند _ بسیار مهم است.

با پیروزی انقلاب اسلامی در بهمن سال ۵۷ و با سرنگونی رژیم دست نشانده پهلوی، نقش آمریکا و سرسپرده های داخلی اش در اعمال قدرت و دیکته سیاست هایشان در اداره کشور از بین رفته و نقشه های شوم استکبار در این جبهه برای مبارزه با اسلام، ابر مانده و به شکست انجامید؛ سیاست هایی که منافع غرب را در سالیانی طولانی تأمین می کرد. در این مقطع رهبران دینی با روشنگری و ترویج احکام دینی، مردم را از دست های پشت پرده اعمال سیاست کنترل موالید و تنظیم خانواده آگاه می کردند. آمریکا نیز به عنوان یکی از حامیان بزرگ صهیونیست ها در جهان سیاستی مشابه را در پیش گرفته بود. جورج بوش پدر، زمانی در اظهارات خود بیان کرده بود: « من هیچ گاه طرح کنترل جمعیت را اجرا نخواهم کرد، کشور ما کشور وسیعی است و ۳۰۰ میلیون جمعیت برای کشوری مثل آمریکا کم است ».^۱

۱ ماهنامه فرهنگی تشکیلاتی « ویژه نامه نسل ششم انقلاب ، حلقه وصل » ص ۷.

این مختصر نشان می‌دهد که غارتگران ثروت ملل هیچ‌گاه و در هیچ مقطعی بیکار ننشسته و همواره در حال کشیدن نقشه‌هایی برای تداوم اقتدار خود و تسلط بر جهان به‌ویژه کشورهای در حال توسعه هستند که بیشترین معادن و ذخایر ارزشمند را در خود جای داده‌اند.

بایان این مقدمات بر ما لازم است تا فضای فکری جامعه و عواملی که باعث تغییر در نگرش عمومی در رابطه با افزایش جمعیت است را شناخته و راهکارهای مناسب جهت این مهم را به کار ببندیم. این نوشتار در حد بضاعت خود و محدوده این رساله به دنبال بررسی عوامل فرهنگی مؤثر بر ترویج و گرایش به افزایش جمعیت است که با استفاده از آن عوامل، تغییری در فرهنگ فعلی کشور _ کنترل جمعیت و فرزند کمتر _ حاصل نماییم. از آنجاکه موضوع، بکر و کار نشده بود مورد پیگیری قرار گرفت، تا گامی هرچند کوتاه در این راه طی نشده برداشته شود.

لازم به ذکر است هدفی که پژوهش حاضر به دنبال آن است، غیر از بررسی علمی این موضوع، پرداختن به بیان پیشنهادات فرهنگی افزایش جمعیت و پاسخ به سؤالاتی در این رابطه است. نقاط مشترک چنین اثری با تحقیقات مشابه در بررسی عوامل افزایش جمعیت است و نقطه افتراق آن در بررسی عوامل فرهنگی افزایش جمعیت است که در هیچ تحقیقی به این صورت مستقل مورد واکاوی قرار نگرفته است.

۱- تبیین موضوع:

برای نیل به اهداف ناگزیر از اقدام هستیم؛ اقداماتی مناسب و مفید.

افزایش جمعیت، هدفی است که از دغدغه‌های رهبری معظم بوده و در این اواخر به دغدغه‌ای عمومی تبدیل شده است. حال برای رسیدن به افزایش جمعیت از اهرم‌ها و عوامل متفاوت و اثرمند می‌توان بهره جست. عواملی همچون اقتصاد، سیاست، فرهنگ؛ که در این نوشتار عوامل فرهنگی مدنظر بوده است. عوامل فرهنگی نیز دامنه وسیعی دارد مثلاً تبلیغات رسانه‌ای هم نوعی اقدام فرهنگی است؛ اما مقصود نگارنده در این نوشتار پرداختن به بعضی از باورها و اعتقادات مثل باور به رازقیت الهی و امدادهای الهی؛ ارزش‌هایی همچون ساده‌زیستی و فرزندآوری و رفتارهایی مانند توکل و توسل، که در تصمیم‌گیری‌ها و تصمیم‌سازی‌ها جهت فرزندآوری اثر بسیار زیادی دارند؛ بررسی عوامل فرهنگی در اینجا به معنی واکاوی باورها، اعتقادات، ارزش‌ها و رفتارها، بطوری که با تغییر در آن‌ها، تغییر در فرهنگ عمومی جامعه نسبت به افزایش جمعیت حاصل شود، بوده است.

۲- اهمیت موضوع :

کشور ما در معرض پیری جمعیت قرار گرفته و شرایط دشواری را پیش رو دارد، بالا رفتن سن در کشور تمام امور را تحت تاثیر خود قرار خواهد داد؛ یکی از اثرات پیری جمعیت پایین آمدن سرعت تصمیم گیری در مواقع حساس و خطر پذیری در شرایط بحرانی است و این یعنی از دست رفتن فرصت‌های مهم و اثر گذار، که بالا رفتن سن در آن اثر مستقیم دارد. البته ضرر ناشی از این موضوع به همین جا ختم نشده و در بلندمدت، تأثیرات قابل توجهی بر سرنوشت کشور خواهد داشت و این درحالی است که در کوتاه‌مدت اثر چندانی رخ نمی‌نماید. نبود نیروی کار خلاق، ضعف نیروی دفاعی کشور و نبود انگیزه و جثارت ورود به جنگی تحمیلی و یا تقابل با زورگویی قدرت‌های جهانی و از میان رفتن نشاط در جامعه؛ گوشه ایی از مشکلات ناشی از پیری جمعیت است. با بیان این مطالب معلوم می‌شود که طرح و بحث چنین موضوعی بسیار حائز اهمیت است و برای از میان برداشتن مشکلات آینده کشور می‌بایست به چنین موضوعاتی ورود نمود.

۳- اهداف و فواید تحقیق :

۱. بررسی مبانی فرهنگی و اعتقادی افزایش جمعیت.
۲. تبیین بعضی از موانع پیش روی افزایش جمعیت.
۳. برداشتن گامی هرچند کوتاه در رابطه با دغدغه مردم، مسئولان دلسوز، رهبری معظم نظام مقدس جمهوری اسلامی حضرت امام خامنه ایی (مدظله‌العالی) که کمتر مورد توجه قرار گرفته.
۴. تلاش در جهت گشودن دریچه‌های تحقیق در رابطه با این موضوع.

۴- پیشینه تحقیق :

- موضوع جمعیت و موضوعات پیرامون آن مورد تحقیق و پژوهش قرار گرفته و مقالات متعددی مانند:
- ۱- نوسانات تحدید موالید در ایران، میرزایی، محمد « مجله جمعیت » پایگاه مجلات تخصصی نور
 - ۲- تحدید نسل شیعه؛ تهدید جامعه ایران، زهرا سوختان لو و اعظم رحمت‌آبادی « نشریه ۱۸۹ معرفت » پایگاه اطلاع‌رسانی تبیین.
 - ۳- جمعیت و توسعه پایدار در ایران، اطاعت، جواد « مجله رفاه اجتماعی » پایگاه مجلات تخصصی نور

۴- تنظیم خانواده، صادقی، مریم « مجله فقه و حقوق خانواده » پایگاه مجلات تخصصی نور.

۵- بررسی عوامل اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تأثیرگذار بر میزان باروری، ربانی رسول، انکابیی رزیتا کلانتری، صمد « مجله علوم اجتماعی » پایگاه مجلات تخصصی نور، جمع‌آوری گردیده است، اما درباره علل و عوامل فرهنگی افزایش جمعیت، می‌توان گفت تحقیق و تلاشی منسجم و مستقل به شکل حاضر صورت نگرفته است و فقط مقالاتی مختصر در همان رابطه یعنی جمعیت و موضوعات حاشیه آن به رشته تحریر درآمده است، که پاسخ‌گوی نیاز جامعه، مسئولین مربوط و محققین این حوزه نیست، و تا حد امکانی که فحص و جستجو به عمل آمد، این رساله اولین رساله ایست که در این موضوع به صورتی مستقل پرداخته است. امید است در گام‌های بعدی با تفصیل گسترده‌تری در این باره پرداخته شود.

۵- سؤالات اصلی و فرعی :

سؤال اصلی: عوامل فرهنگی مؤثر بر ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران چیست؟

سؤالات فرعی:

۱- باورهای فرهنگی ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران چیست؟

۲- ارزش‌های فرهنگی ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران چیست؟

۳- رویکردهای فرهنگی ترویج و گرایش به افزایش جمعیت در جامعه اسلامی ایران چیست؟

۶- فرضیه تحقیق :

به نظر می‌رسد اگر مراکز و نهادهای فرهنگی کشور تلاش خود را در جهت تغییر در باورهای مردم جامعه به کارگیرند، ارزش‌های رایج در جامعه ما تغییر کنند. همچنین به نظر می‌رسد با تغییر در ارزش‌ها نگاه مردم نیز به تعداد فرزندان تغییر کند، نتیجه این تغییر، گام‌های مؤثری است که در راستای افزایش جمعیت برداشته شود؛ و این‌طور می‌نماید که تغییر رویکردها از تک‌فرزندی به چند فرزند، می‌تواند افزایش جمعیت را به همراه داشته باشد.

۷- روش تحقیق:

روش اتخاذشده در این مجموعه کتابخانه‌ای و مبتنی بامطالعه توصیفی، تحلیلی است.

فصل اول : مفاهیم و کلیات

۱-۱ عوامل

۱-۱-۱-۱ معنای لغوی

۱-۱-۲-۱ معنای اصطلاحی

۱-۲ فرهنگ

۱-۲-۱ ویژگی های فرهنگ

۱-۲-۱-۱ پذیرش اجتماعی

۱-۲-۱-۲ اکتسابی بودن

۱-۲-۱-۳ تحول پذیری

۱-۲-۲ عناصر تشکیل دهنده فرهنگ

۱-۲-۲-۱ عناصر معنوی

۱-۲-۲-۱-۱ عقاید و باورها

۱-۲-۲-۱-۲ ارزشهای اجتماعی

۱-۲-۲-۱-۳ مقررات اجتماعی

۱-۲-۲-۱-۴ نمادها

۱-۲-۲-۲ عناصر مادی

۱-۲-۲-۲-۱ ارزش ها

۱-۲-۲-۲-۲ نقش ها

۱-۲-۲-۲-۳ ایدئولوژی

۱-۲-۲-۲-۴ باورها

۱-۲-۲-۲-۵ ساختارها

۱-۳ عوامل فرهنگی

در ابتدا لازم است مفاهیمی که در این نوشتار از اهمیت ویژه ای برخوردار است را هر چه بیشتر تبیین نموده، توضیحی مختصر در رابطه با آن ذکر کنیم.

۱-۱ عوامل

۱-۱-۱ معنای لغوی :

« عوامل لغتی از ماده عمل، جمع مکسر عامل، و عامل در لغت به معنی کارکن^۱، و « نیز به کسی عامل می گویند که در امور مالی و غیر مالی متصدی کارها باشد، عامل صدقات به کسی می گویند که صدقات را جمع آوری می کند»^۲.

پس عامل به کسی یا چیزی می گویند که عملی داشته باشد.

۱-۱-۲ معنای اصطلاحی:

عامل فرهنگی، به چیزی که موثر بر فرهنگ افراد یا اجتماع باشد گفته می شود که در این نوشتار مقصود چیزهایی است که در عرصه فرهنگی می تواند موثر بر افزایش جمعیت باشد همانند اعتقاداتی که در این رابطه اثر گذار است مثلاً باورهایی که مقدمه است برای گرفتن تصمیم در جهت فرزند آوری یا ارزش هایی که به این فرایند کمک می کنند و یا رفتارهایی که به فرزند آوری می انجامند؛ عامل _ فرهنگی _ محسوب شده است.

۱-۲ فرهنگ

فرهنگ از مهم ترین و پرکاربردترین مفاهیم در علوم اجتماعی است . کسب چنین رتبه و جایگاهی در نظر و عمل ، مرهون تجارب متعدد در دوره جدید جهت شناسایی متغیرهای کلیدی در تحولات جوامع انسانی است . از آنجاکه « فرهنگ » دارای جلوه های ملموس و غیرملموس بوده و از قدمتی بسیار طولانی در حیات بشر برخوردار است ، توجه محوری به آن با تأخیر فراوان صورت گرفته و همین واقعیت ، پیامدهای منفی در هدایت و کنترل جوامع مختلف داشته است . امروزه « فرهنگ » به مثابه ی یکی از ارکان حیات اجتماعات انسانی تلقی می شود که در کنار سایر حوزه ها _ سیاسی ، اقتصادی _ حتی مهم تر از آنها دارای کارکرد و اهمیت خاص خود است .

۱ لغت نامه دهخدا ، حرف « ع ».

۲ « العاِمِل : هو الذی یتولّى أمور الرجل فی ماله و ملکه و عمله، و منه قیل للذی یتخرج الزکاة: عاِمِل » جزری ، ابن اثیر ، مبارک بن محمد « النهایة فی غریب الحدیث و الأثر » ج ۳ ، ص ۳۰۰ .

۱-۲-۱ معنای لغوی:

فرهنگ واژه ایی فارسی است که پیشینه ایی دورودراز دارد و رد پای آن را در اکثر متون نظم و نثر فارسی می توان یافت.

« فرهنگ مرکب از فر ، پیشوند + هنگ از ریشه تنگ ، اوستایی به معنی کشیدن و فرهیختن؛ در لغت نامه

برهان چنین آمده : فرهنگ به معنی فرهنج است که علم و دانش و ادب باشد . به فرهنگ جو هم گفته

می شود : جوینده دانش ؛ آنکه جو یای فرهنگ و فرزانیگی بود و فرهنگ دان را نیز چنین نوشته اند : فرهنگ دان؛

عالم ؛ خردمند ؛ دانشمند و نظامی چنین سروده است:

شاه فرهنگ دان شعرشناس بیش از آن داستان که بود قیاس

فرهنگی نیز چنین معنا شده است : فرهنگ دان ؛ اهل فرهنگ ؛ آنکه در پی دانش و دانش آموزی بود که

فردوسی نیز در این معنا چنین می سراید :

سخن پیش فرهنگیان سخته گوی به هر کس نوازنده و تازه روی ^۱ .

« فرهنگ در ادبیات فارسی به معنی ادب ، تربیت ، دانش ، علم ، معرفت ، مجموعه آداب و رسوم ، مجموعه

علوم و معارف و هنرهای یک قوم است ^۲ .»

۱-۲-۲ معنای اصطلاحی:

« از آنجاکه حوزه معنایی فرهنگ بسیار گسترده است و رجوع به کتب لغت برای شناساسازی مفهوم این واژه

کافی نیست و همچنین علمای مذهبی فلاسفه ، ادبا ، هنرمندان ، جامعه شناسان ، مردم شناسان ، روان شناسان

اقتصاددانان ، متخصصان ارتباطات و تبلیغات ، سیاستمداران و برنامه ریزان و ... آن را در معانی متفاوتی

به کار برده و بر تعریفی اجماع نداشته اند ، تعاریف اصطلاحی متنوع و مختلفی از فرهنگ شکل گرفته است . در

یک سو تعریف انسان شناسان کلاسیک قرار دارد که فرهنگ را در معنای وسیعی معادل سبک زندگی گرفته اند

و در نگاهی دیگر فرهنگ مجموعه ایی از اندیشه ها و ارزش ها دانسته شده است ^۳؛

اما با این همه در تعریف فرهنگ دیدگاهی وجود دارد که فرهنگ را مجموعه ایی از سه نظام می داند که

تعیین کننده رفتار انسان ها است.

۱ لغتنامه دهخدا حرف « ف » .

۲ معین ، دکتر محمد « فرهنگ فارسی معین » حرف « ف » .

۳ نایینی ، علی محمد « درآمدی بر مدیریت فرهنگی » ص ۳۳ .

« این سه نظام یا الگو عبارت‌اند از نظام افکار یا باورها ، نظام نهادهای بیانگر احساسات و نظام جهت‌گیری

ارزشی . در تعریف دیگر ، فرهنگ معرفت مشترک در نظر گرفته شده است »^۱

شاید بتوان فرهنگ را در اصطلاح چنین دانست : آنچه دیدگاه و افکار آدمی را نسبت به موضوعی خاص ، در چارچوبی مشخص ، تحت تأثیر خود قرار دهد و قابل انتقال از نسلی به نسل دیگر باشد ، فرهنگ نامیده می‌شود.

۱-۳ ویژگی‌های فرهنگ

برای شناخت همه‌جانبه فرهنگ ، جدا از شناخت دقیق عناصر آن ، اطلاع از ویژگی‌های فرهنگ نیز ضروری است . شناخت این ویژگی‌ها گذشته از آن‌که ما را با امور فرهنگی آشنا می‌سازد و در پرتو آن می‌توانیم امور غیرفرهنگی را از امور فرهنگی تمییز دهیم ، تا حدی نوع شیوه‌ها و روش‌هایی را که باید برای انتقال ، تثبیت و ترویج فرهنگ اتخاذ شود ، مشخص می‌کند.

۱-۳-۱ پذیرش اجتماعی

« وقتی از فرهنگ سخن می‌گوییم ، سروکار ما با اموری است که نوعی مقبولیت اجتماعی یافته و از سطح مقبولیت فردی فراتر رفته‌اند ، از این رو یک امر ، هرچند بسیار مقدس و عالی ، تا وقتی که مقبول اعضای یک گروه یا یک جامعه نشده باشد ، نمی‌تواند به‌عنوان یک امر فرهنگی محسوب شود ، به همین سبب ممکن است بسیاری از احکام دین جز در لا بلای اوراق و متون دینی جایگاهی نداشته و در عمق روح و جوهره انسان‌های یک اجتماع رسوخ نیافته و نهادینه نشده باشد . برای آنکه امور دینی رنگ و بوی فرهنگ به خود گیرند ، باید کوشید تا مقبولیت اجتماعی پیدا کنند میزان پذیرش اجتماعی امور است که قوت و ضعف آن‌ها را رقم می‌زند.

۱-۳-۲ اکتسابی بودن

فرهنگ یک امر اکتسابی است ، به این معنا که نه از طریق وراثت و در قالب الگوهای ژنتیکی ، بلکه در قالب یادگیری و تعلیم و تربیت فراگرفته می‌شود ، به همین دلیل است که با تنوع بسیار فراوان فرهنگ‌ها مواجه هستیم . در حقیقت با استفاده از مکانیزه‌های مختلف یادگیری ، فرهنگ از نسلی به نسل دیگر و حتی از جامعه ایی به جامعه دیگر منتقل می‌شود . گذشته از این ، اکتسابی بودن بیانگر امکان امتناع افراد یادگیرنده و به عبارتی آزادی انسان در پذیرش یا رد یک فرهنگ یا بخشی از آن نیز هست.

۱ همان.